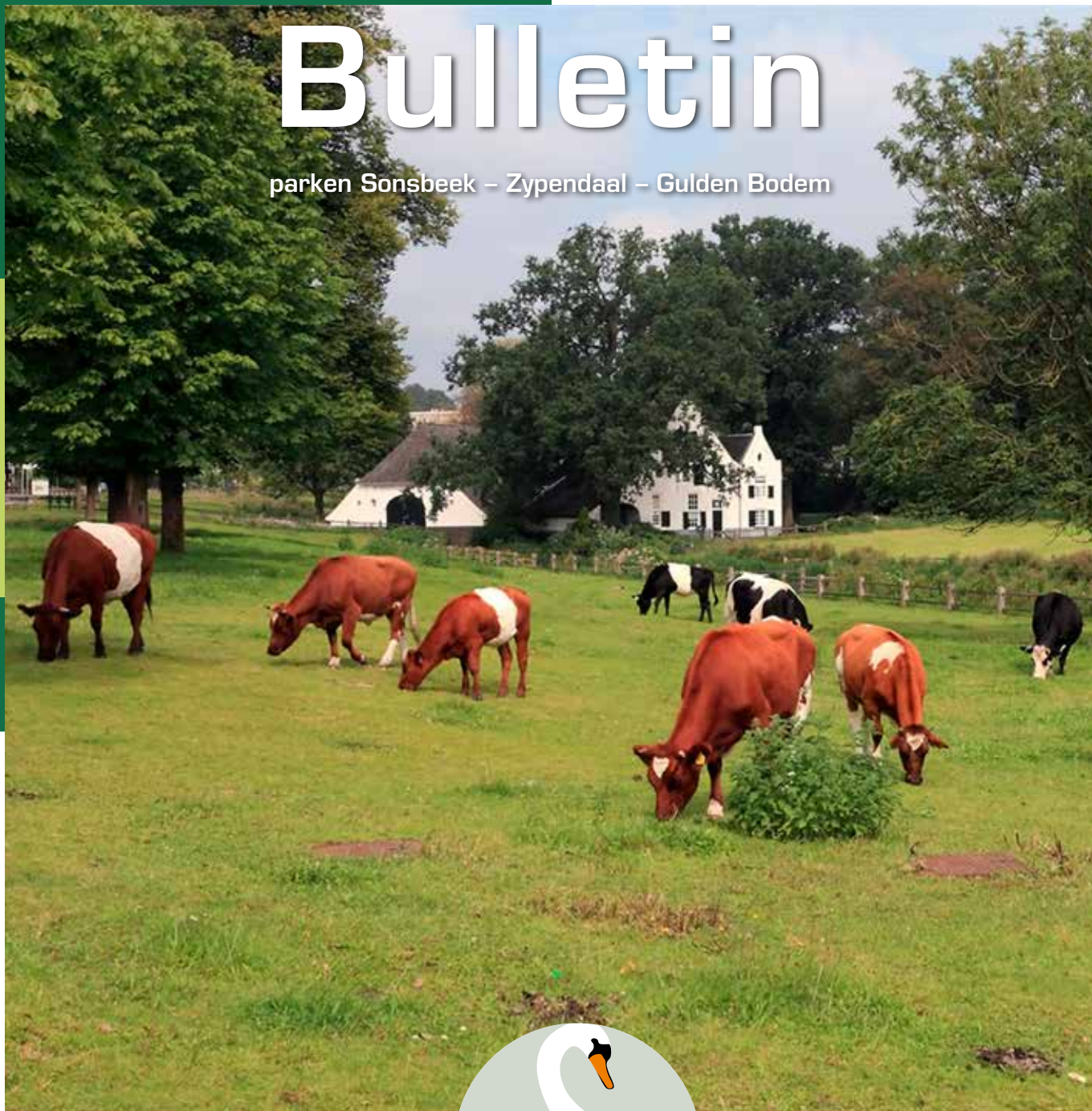

Bulletin

parken Sonsbeek – Zypendaal – Gulden Bodem

Vrienden
van
Sonsbeek

Z O M E R 2 0 2 0 - J A A R G A N G 3 2 - N U M M E R 2

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Vrienden van Sonsbeek ondersteunt Molenplaats Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar voor particulieren € 15,00, voor verenigingen € 35 en voor bedrijven € 50; Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 ten name van Vrienden van Sonsbeek. CANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als Culturele Algemeen Nut Beogende Instelling, waardoor giften die volgens de regels van de Belastingdienst worden gedaan voor fiscale aftrek met de factor 1,25 mogen worden vermenigvuldigd.

Dagelijks bestuur

Margreet van Gastel (voorz.), Henk Eenink (penningm.), Tjada van den Eelaart – de Sitter, Paul Poelmans, Niels van der Graaff, Huig Velders (wnd. secretaris), Daniëlle Jansens Penningmeester/ledenadministratie
penningmeester@sonsbeek.nl / 06 42 85 54 75

Adviseurs

Jeroen Glissenaar – beheerder monumentale parken gemeente Arnhem, Kees Hin – gebiedsmanager bossen en parken gemeente

Aanmelding nieuwe leden

Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Molenplaats Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem, telefoon: 445 06 60, email: info@sonsbeek.nl

Website

www.sonsbeek.nl

**MOLEN
PLAATS**
Sonsbeek Arnhem

Molenplaats Sonsbeek wil parkbezoekers bewust maken van de groene kanten van Arnhem door het organiseren van excursies, evenementen en exposities. Molenplaats geeft informatie over de Arnhemse parken en is een goed startpunt voor een bezoek van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Molenplaats is niet langer een zelfstandige organisatie maar maakt sinds dit jaar deel uit van Natuurcentrum Arnhem.

Website: www.molenplaatssonsbeek.nl

In dit nummer

De verspreiding van het coronavirus had consequenties voor het bezoek aan de weide voor de Sonsbeekvilla. De anderhalve meter werd ingevoerd. Nadat erg veel mensen het gras hadden opgezocht tijdens een fraai weekend en die afstand niet in acht namen, besloot de politie een week later in het luchtruim een drone in te zetten. Die gluurde naar de bezoekers en liet waarschuwingen horen.

Voorpagina: Elk jaar een verfrissend beeld: de lakenvelders in de wei. Foto: Koos Dansen

3 Tekeningen Rudolf Das: Begin dit jaar overleed futurist/tekenaar/ontwerper Rudolf Das. Voor de Vrienden maakte hij fraaie tekeningen.

4 en 5 De expositie ging niet door: Sonsbeek20-24 gaat niet door. Maar weinig mensen weten dat zo iets eerder is gebeurd. De Vlaamse Jan Hoet dacht aan manifestaties tegelijk in Kassel, Gent en Arnhem. Herman Hofman maakte mee hoe het afliep. **Jaarvergadering:** Een uitgestelde jaarvergadering en de opgestapte secretaris Roel van Dijk.

6 en 7 Fotopagina's: Natuur- en vogelpracht met name in park Zypendaal, gefotografeerd door Koos Dansen. Hij werkte bij Geldersch Landschap en Kasteelen.

8 Huis Sonsbeek: De schouwgroep oriënteerde zich op de situatie rond de Stadsvilla, het vroegere Huis Sonsbeek. Dat leidde tot een omgevingsplan. Paul Poelmans bericht erover.

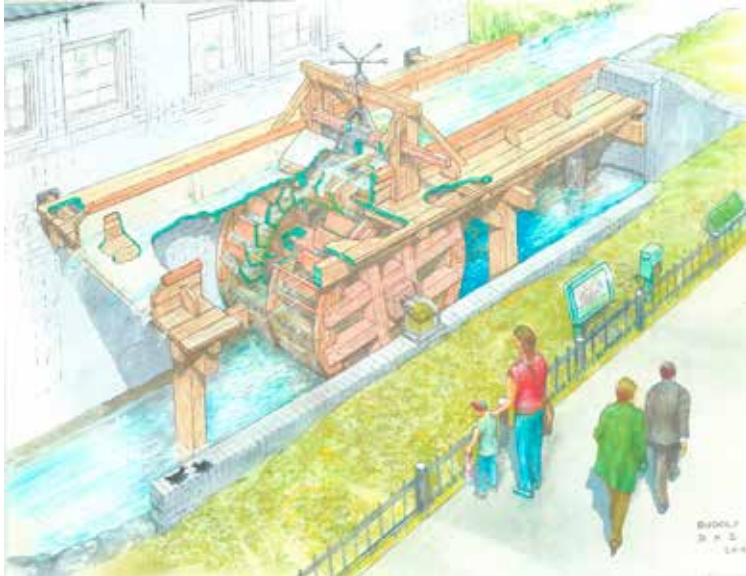
9 Tellegenbank: Vorig jaar werd de bekleding van het beschadigde zitgedeelte van de monumentale Tellegenbank verwijderd. De vervanging liet op zich wachten. **Processierups:** We zijn nog lang niet af van de processierups, bericht Huig Velders.

10 Geen Sonsbeek20-24: Het coronavirus houdt huis. Voorlopig uitgesteld tot volgend jaar.

11 Albert en Sonsbeek: In het coronatijdperk kan het gevoel ontstaan dat je op een eiland leeft.

12 Achterpagina: Een van de 200 beelden van de eerste Sonsbeekexpositie in 1949. Kaart uit de collectie die wijlen Gijs van Empel naliet aan Molenplaatss.

Rudolf Das en zijn tekeningen

Op de laatste dag van januari dit jaar is Rudolf Das op 91-jarige leeftijd overleden. Das woonde 35 jaar in Arnhem en verhuisde in 2005 naar het Noord-Hollandse Ursem. Hij vergaarde met zijn tweelingbroer Robbert bekendheid met futuristische boeken en technische tekeningen waarbij het milieu een voorname rol speelde. Bij de Vrienden van Sonsbeek was Rudolf Das onder meer bekend doordat hij prachtige tekeningen maakte van de ijskelder en van het waterrad tegen het pand van het Watermuseum in Sonsbeek. Das kreeg dit mede voor elkaar aan de hand van technische gegevens die werden aangedragen door Joop Morsink. Het leverde kleurrijke doorsnedes op.

De prenten werden gebruikt voor acties van de Vrienden om geld in te zamelen voor de restauratie van deze objecten. Ze horen bij Sonsbeek, ze stammen uit de periode dat het gebied nog een enorm landgoed was. Het opknappen van de ijskelder werd in 2003 afgerond en van de watermolen in 2012. Loes Prakke legde

destijds het contact met de tekenaar en herinnert zich dat Das aanwezig was bij de opening van de ijskelder.

Voor restauratie van het waterrad werd door de Vrienden van Sonsbeek 25.000 euro ingezameld. Voor de ijskelder werd ongeveer 50 mille ingezameld, waar de provincie een ton bijpaste en de gemeente 25.000 euro. Vrijwilligers van De Helling, van wie een aantal ooit betrokken was bij het werk op de Arnhemse scheepswerf ASM, verleenden in beide gevallen assistentie met de uitvoering van het technische werk. Hier was aan te danken dat de kosten beperkt bleven. Destijds bestonden er ideeën om de elektriciteit die de watermolen kon opwekken aan te wenden voor het museum. Maar dat is in een la opgeborgen. Het rad staat trouwens momenteel weer vrijwel stil. Het water van de Jansbeek loopt er niet meer overheen maar wordt door een goot afgevoerd.

(Met dank aan Luuk Broer)

De expositie die er niet kwam

‘Misschien was het wel de wijn; we zagen het helemaal zitten’

Het coronavirus voorkomt dat de tentoonstelling Sonsbeek20-24 dit jaar doorgaat. Het cultureel slagveld is niet aan de Arnhemse organisatie voorbij gegaan. Wat vrijwel niet bekend is, is dat er in 1971 een west europese expositie niet is doorgegaan waar Arnhem deel van zou uitmaken. Het moest een uniek evenement worden, tegelijk in het Duitse Kassel, het Belgische Gent en in Arnhem. Herman Hofman, destijds hoofd van de afdeling Cultuur, recreatie, sport- en jeugdzaken van de gemeente Arnhem, was er nauw bij betrokken. “Burgemeester Drijber was enthousiast.”

‘Toen ik per 1 maart 1970 bij de gemeente Arnhem in dienst trad als hoofd van een nieuw te vormen afdeling Cultuur, Recreatie, Sport- en Jeugdzaken werd mij direct al meegedeeld dat er die zomer weer een Sonsbeek-beeldtentoonstelling georganiseerd zou worden. Pierre Janssen, net aangetreden als directeur van het Gemeentemuseum, was belast met de samenstelling. Ik werd het aanspreekpunt namens het college van burgemeester en wethouders.

Twee weken later al bleek dat Pierre, bekend bij oudere generaties van zijn fameuze tv-programma Kunstgrepen, de opdracht terug had gegeven. Hij vond het teveel gevraagd om zich als directeur van het Arnhemse Museum in te moeten werken en tegelijk de Sonsbeekmanifestatie op poten te moeten zetten. Daar konden alle betrokkenen begrip voor opbrengen, maar de expositie moest een jaar worden uitgesteld.

Revolutionair

Van het stichtingsbestuur bleek Wim Beeren bereid deze enorme en onverwachte klus op zich te nemen. Hij was hoofdconservator van het Stedelijk Museum te Amsterdam en legde die functie ervoor neer. Over zijn tentoonstelling ‘Sonsbeek buiten de Perken’ met naast Sonsbeek vijftien locaties verspreid door het land is veel geschreven. De meningen waren na afloop verdeeld. In de Arnhemse gemeenteraad bleek het

enthousiasme voor een volgende editie in elk geval tot het nulpunt gedaald. Mijs inziens ten onrechte. Ik vond dat Beeren erin was geslaagd in 1971 een kunstmanifestatie neer te zetten die zeer vernieuwend was. Jaren later nam de opvolger van Pierre Janssen bij het Gemeentemuseum, Liesbeth Brandt Corstius, het initiatief voor een groepje dat zich over de kansen voor een nieuwe expositie moest buigen. Eerst moest er in 1983 een jubileum worden gevierd: Arnhem 750 Jaar Stad. Cultureel Festival De Stad maakte er deel van uit en hier was plaats ingeruimd voor een Huiskamer-Theaterproject. Acteurs en actrices van Toneelgroep Theater voerden in huiskamers van Arnhemmers korte toneelstukken op. Dat werd een groot succes.

Toeval

Toen ik in 1984 tijdens een bezoek aan het Vlaamse Gent toevallig directeur Jan Hoet ontmoette in het oude Museum voor Hedendaagse Kunst vertelde ik hem over mijn functie bij de gemeente. Dat leidde tot een nadere kennismaking. We bleken even oud te zijn en het klikte tussen ons. Het huiskamerproject in Arnhem intrigeerde hem. Wellicht heeft het hem ook geïnspireerd toen hij het veelgeroemde festival ‘Chambres d’Amis’ in 1986 in Gent organiseerde. Beeldende kunstenaars exposeerden hun werk in tientallen huiskamers en het publiek toonde

massaal belangstelling. Ik was één van zijn gasten. Hij liet me terloops weten dat hij hoopte ooit nog eens een Sonsbeekaflevering te mogen samenstellen.

Vijftien jaar (!) na de vorige tentoonstelling werd de Stichting Sonsbeek 1986 opgericht. Saskia Bos bleek bereid als artistiek directeur haar schouders onder deze aflevering te zetten. In het nieuw gevormde stichtingsbestuur nam ik weer namens de gemeente zitting als secretaris. Brandt Corstius was één van de bestuursleden, haar medewerkster Thea v.d. Bergh verzorgde een educatief programma voor middelbare scholieren. Het werd een boeiende expositie, waarover veel bezoekers en ook kunstredacteuren enthousiast waren.

Hoet enthousiast

Helaas werd ook die keer de stichting na afloop opnieuw ontbonden. Maar in 1988 werden weer stappen gezet voor een nieuwe ‘Sonsbeek’. Ik herinnerde me het gesprek met Jan Hoet en belde hem op. Hij reageerde enthousiast. We maakten een afspraak in Gent en ik vroeg Thea v.d. Bergh mee.

We zaten nog maar nauwelijks in zijn directiekamer of Hoet stelde ons op de hoogte van het feit dat hij diezelfde ochtend was benaderd door ‘Kassel’ met het eervolle verzoek of hij de volgende Dokumenta wilde samenstellen. ‘Eervol’ zei hij, dus hij had zijn keuze gemaakt.

De organisatie had de beschikking over een budget van ruim 18 miljoen Duitse mark, telde 195 kunstenaars en zou ruim 615.000 bezoekers ontvangen.

We bleven nog lang doorpraten en Jan droeg zorg voor goede wijn. Die kwam uit een kleine kelder onder de expositiezalen. Een suppoost haalde wat te eten en natuurlijk ontbraken de Vlaamse frites niet. Onze discussie stimuleerde zijn fantasie, want plots gaf hij een klap op de tafel en riep: "Dit biedt een unieke kans!" Zijn visioen: een West-Europese manifestatie tegelijk in Kassel, Gent en Arnhem met hem als directeur en met adjuncts in de drie steden.

Het werd laat

Misschien was het ook wel de wijn, maar we zagen het met z'n drieën helemaal zitten. Hoet zou de andere ochtend zijn wethouder overtuigen en ik zou burgemeester Drijber voorstellen een brief te schrijven naar zijn collega in Kassel, die tevens voorzitter was van Dokumenta. Jan Hoet zou zijn voorstel enthousiast presenteren aan de stichting in Kassel. Het werd laat daar in het oude museum van Gent en we fantaseerden erop los. Voor ons was het duidelijk: wat een kans!

De volgende dag reden we terug naar Arnhem. Ik klopte aan bij burgemeester Job Drijber en die reageerde enthousiast. Een dag later ging er een in perfect Duits geschreven brief de deur uit. Jan Hoet meldde dat het idee bij het gemeentebestuur van Gent positief was ontvangen en dat hij dit aan 'Kassel' had gemeld. Wat kon er nog fout gaan?

En toch ging het fout. Enkele dagen later was er antwoord.

De burgemeester van Kassel veegde met een kort briefje het idee waar wij zo enthousiast over waren geweest van tafel. Voor hem en het bestuur van de Dokumenta was het niet bespreekbaar. Geen uitleg, gewoon een streep erdoor. Die gezamenlijke manifestatie kwam er dus niet. Jan Hoet ging alleen de Dokumenta no. 9 van 1992 organiseren.

Niet voor publiek

In Arnhem werd gekozen voor de Amerikaanse Valérie Smith. Zij bracht in 1993 een expositie tot stand waarbij nauwelijks rekening was gehouden met het feit dat het hier om een publiekstentoonstelling ging. Financieel werd het ook nog eens een fiasco. Hoet werd ondertussen in Gent geëerd. Hij werd zelfs benoemd tot ereburger en boekte succes met zijn jarenlange pleidooi voor een nieuw museum. Daar werd hij zelf directeur. In 1999 werd het 100-jarig jubileum van Park Sonsbeek herdacht met evenementen, een film en een schitterend boek. Vervolgens werd Jan Hoet gevraagd om Sonsbeek 2001 voor zijn rekening te nemen. Hij zei 'ja', maar artistiek gezien was hij over zijn hoogtepunt heen. De negende Sonsbeekexpositie kreeg als naam Locus Focus. Jan was zichtbaar vermoeid en de manifestatie werd niet wat hij en zijn bestuur ervan hadden verwacht.

In Gent ging het vervolgens bergafwaarts. In 2003 werd zelfs door het gemeentebestuur druk op hem uitgeoefend om ontslag te nemen en hij vertrok uit 'zijn' museum. Op 27 februari 2014 overleed Jan Hoet. Hij werd onder grote belangstelling naar zijn laatste rustplaats gebracht.

Herman Hofman

Corona: geen vergadering

Terwijl alles in de startblokken stond voor een levendige algemene ledenvergadering moest die als gevolg van de coronaproblemen afgeblazen worden. Steven van Teeseling, algemeen directeur van Sonsbeek20-24, zou een voordracht houden over de tentoonstelling. Die is nu een jaar uitgesteld.

We zouden stilgestaan hebben bij het onverwachte vertrek van secretaris Roel van Dijk. Het resultaat van te langdurig overleg over het evenementenbeleid en de publieksenquête van de gemeente deden voor Roel zo'n onrecht aan de positie van de Vrienden dat hij zich uit dit overleg terugtrok. Omdat hij het bestuur hierin niet mee kreeg besloot hij af te treden.

Met Roel missen we een zeer betrokken en kundig secretaris. Hij heeft gedurende vier jaar heel veel gedaan voor de Vrienden, meer dan van een secretariaat verwacht mag worden. Wij bedanken Roel voor zijn inzet en zullen na de coronaperiode nog aandacht aan zijn vertrek besteden. Bestuurslid Huig Velders neemt de secretariaatstaken voorlopig over.

De tweejaarlijkse najaarsconferentie is een jaar uitgesteld. Het thema blijft: Jongeren en hun visie op het park.

In deze lastige tijd blijven onze parken in een grote behoefte voorzien. Soms zijn hierbij grenzen van de overheid overschreden. Laten we trots en zuinig blijven op onze parken die zo dichtbij en toegankelijk zijn.

Margreet van Gastel,
voorzitter Vrienden
van Sonsbeek

Focus op Zypendaal

Fotograaf Koos Dansen werkte van 1986 tot 2008 op Huis Zypendaal in dienst van de stichting Geldersch Landschap & Kasteelen. Zijn opdracht: zorgen voor meer bekendheid, sympathie en steun voor het werk van de stichtingen. Een zinderende tijd waarin het aantal begunstigers spectaculair groeide van 4800 naar 44.000. Koos fietste woon-werk zo'n

10.000 keer langs en door de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Na zijn pensionering kreeg zijn hobby natuur- en vogelfotografie een extra impuls. Hij gaf als vrijwilliger lezingen via onder andere Vogelbescherming en Groei & Bloei-tuinliefhebbers. Zodra de coronaruimte het toelaat wil hij dat graag weer oppakken.

Aanpak omgeving Huis Sonsbeek

'Ploffen' moet bomen redden; groter terras; (brom)fietsen weg

De Schouwgroep Sonsbeek heeft zich vorig jaar georiënteerd op de situatie rond de Stadsvilla, het vroegere Huis Sonsbeek. Aanleiding was het verzoek van uitbater Kees Bouwhof aan de uitzichtzijde het terras uit te mogen breiden. Dat uitzicht is fenomenaal: twee zichtassen over park Sonsbeek en een richting centrum. Niet voor niets is het bij mooi weer een geliefde plek voor bezoekers. Maar er zijn ook problemen. Aan de entreezijde van de villa worden ongebreideld fietsen en scooters gestald. En de verdichting van de bodem rond de twee monumentale bomen aan weerszijden van het toegangspad baart zorgen.

Eline Dekkers (lid Schouwgroep, ontwerper gemeente Arnhem) heeft samen met Hanny Heetman (lid Schouwgroep, landschapsarchitect) een plan voor aanpassing van de inrichting rond de Stadsvilla gemaakt. Hierbij werd ook rekening gehouden met op- en aanmerkingen van de Schouwgroep.

Het terras is al met ongeveer 50 m² uitgebreid en volgt nu de contouren van het gebouw. De bestaande haag wordt deels verplaatst en uitgebreid. Aan de entreezijde van de Stadsvilla wordt het grind voor een deel vervangen door gras, zodat de villa in het gras van het park komt te liggen. Ook komt er gras onder de monumentale bomen waar omheen een laag, eenvoudig hekwerkje wordt aangebracht. Zo wordt voorkomen dat voetgangers weer rond de bomen lopen en hier fietsen worden geplaatst.

De grindvakken aan weerszijden van het hardstenen toegangspad zijn kleiner en symmetrisch. Daarop komen twee grote terracotta potten met planten en een chic informatiebord. De vele vooral jonge bezoekers die gebruik maken van de ligweide rond de villa moeten hun fiets bij de hoofdingang van het park aan de Apeldoornseweg gaan stallen. Om dat mogelijk te maken worden er extra voorzieningen aan de parkzijde gemaakt.

Bodem

De Schouwgroep heeft ook aandacht besteed aan bodemverbetering rond de bomen tussen de Stadsvilla en het Hertenkamp en aan de in het gebied door droogte gesneuvelde rododendrons. De bomen lijden zichtbaar (dode takken boven in de kruin) onder de verdichting van de bodem ontstaan door te intensief gebruik, zoals bij evenementen.

Cecilia Klein (lid Schouwgroep, gemeente Arnhem) legt uit 'ploffen' de bodem moet verbeteren. Er wordt lucht in de bodem geperst om het wortelstelsel meer zuurstof te geven. Tevens worden stoffen toegevoegd waarvan onderzoek tekorten heeft aangetoond: voedingsstoffen (mest) en noodzakelijke schimmels. Op deze wijze wordt de vitaliteit van deze monumentale bomen verbeterd. Een discussiepunt is of er ook nog een mulchlaag* onder de bomen nodig is. Rond de bomen levert dit een ander beeld op.

Rododendrons

In het najaar van 2019 zijn aan de uitzichtzijde van de Stadsvilla door vrijwilligers nieuwe rododendrons geplant langs de clumps (boomgroepen) die de zichtassen begeleiden. Door de extreme droogte van afgelopen zomer en het jaar ervoor waren deze struiken doodgegaan.

Al deze maatregelen hebben ten doel de omgeving van de Stadsvilla op de Hartjesberg weer een authentiek aanblik te geven dan voorheen. Die aandacht krijgt deze locatie omdat het een markante plek is die al eeuwen deel uitmaakt van het Sonsbeekpark.

Paul Poelmans

* speciale isolerende toedekking van de grond waaronder het bodemleven zich beter onwikkelt

Onbehandeld eikenhout op Tellegenbank

De afgelopen maanden was het houten meubilair in park Sonsbeek vaak als gevolg van vandalisme op tal van plaatsen beschadigd. Dit voorjaar was een grote opknabbeurt aanstaande. Maar waar bleef nou toch die nieuw aangeklede monumentale bank, opgedragen aan ir.J.W.C. Tellegen, de man die een doorslaggevende rol heeft gespeeld bij de aankoop door de gemeente van landgoed Sonsbeek?

De naam van directeur Tellegen van de dienst Gemeentewerken is onverbreekelijk verbonden met landgoed Sonsbeek. Hij wist het stadsbestuur er na lang onderhandelen, geheime vergaderingen met de gemeenteraad, vele gesprekken en een serie nota's eind 19e eeuw van te overtuigen dat het zeer de moeite waard was voor de burgerij – en ter bevordering van het toerisme! – diep in de buidel te tasten en dit natuurschoon te verwerven.

Acht ton

Tellegen berichtte het gemeentebestuur in 1899 dat hij het met de nieuwe eigenaar, een ontwikkelaar die het landgoed met omliggende gronden had aangekocht van baron

Van Heeckeren, eens was geworden over een koopsom van 800.000 gulden. Daar hoorde een reeks afspraken bij met het oog op woningbouw rond Sonsbeek en was in elk geval bebouwing in het park van de baan.

Dank verschuldigd

Het besef dat de latere burgemeester

van Amsterdam met zijn vooruitziende blik van de zijde van Arnhem dank verschuldigd was, trad in 1928 aan de dag door het plaatsen van een (sobere) halfronde bakstenen bank: de Tellegenbank. Dit initiatief werd genomen door de Vereniging voor Vreemdelingen Verkeer. Burgemeester De Monchy onthulde het nieuwe meubelstuk.

Stroperig

Het staat niet helemaal vast maar het lijkt erop dat de plaatsing van de bank samen met het gehele Sonsbeekpark in 1964 op de lijst van beschermde rijksmonumenten een vlot herstel nu in de weg heeft gestaan. Er is in elk geval sprake geweest van stroperigheid in de afhandeling, hebben omwonenden waargenomen. Ruim een jaar geleden werd de Tellegenbank immers ontmanteld en dezer dagen pas maakte Koninklijke Woudenberg werk van de vervanging. Onbehandeld eikenhout moet voor een reeks van jaren van het zitten weer een plezierige ervaring maken.

Ideaal weer voor rups

Hoe is het in de parken met de processierups gesteld? Jeroen Glissenaar is coördinator voor de bestrijding in de hele stad. Op de website van de gemeente Arnhem kan elke burger aangeven waar rupsen worden signaleerd. Jeroen beoordeelt wat er moet en kan gebeuren en waar de verantwoordelijkheid voor de kosten ligt.

De verwachting is dat de rups dit jaar tot flinke aantallen uitroeit: de omstandigheden zijn ideaal. We hebben voor de derde achtereenvolgende keer een droog voorjaar. Volgens Glissenaar lijkt er in de parken Immerloo en Presikhaaf veel meer overlast dan in Sonsbeek en de aangrenzende parken. De natuur reageert op het verschijnen. Van koolmezen is al een paar jaar

bekend dat ze zich tegoed doen aan vette rupsen. In sommige gemeenten heeft dat geleid tot het ophangen van tientallen nestkastjes. Ook kauwtjes en boomklevers worden steeds vaker ontdekt bij de nesten van processierupsen. Vogels vinden momenteel genoeg voedsel. Gevolg: een groeiend aantal jonge exemplaren houden zich op in de buurt van nesten. Toch zal het nog een paar jaar duren tot er

een soort evenwicht is bereikt tussen vogels en deze voor de mens vervelende insecten. Voor ons kunnen de afvallende haren die de rupsen als verdedigingsmiddel gebruiken bij aanraking langdurige brandende jeuk veroorzaken. Jeroen adviseert Arnhemmers niet zelf nesten weg te halen. Soms ziet hij personen aan de slag gaan met een brander. Dat heeft weinig zin omdat de haartjes pas sneuvelen bij 600° Celsius. Dat halen de gangbare branders niet. Melding van een nest bij de gemeente levert meer op.

Huig Velders

Nog geen Sonsbeek20-24

Plannen voor creatieve invullingen tot 2024

Geen Sonsbeek20-24. Dat werd te laat voor ons maartnummer bekend. Het gebeurde op een moment dat de uitwerking van de plannen naar een finale moest voeren. De uitgestelde opening kan voordeel opleveren. Als de crisis geen financiële problemen veroorzaakt, ontstaan er mogelijkheden om de tentoonstelling van volgend jaar nog beter voor te bereiden. De organisatie is nu van plan om de expositie in de zomer van 2021 openen. Mits het coronavirus voldoende ruimte laat voor de noodzakelijke voorbereidingen.

Eind maart werd bekend dat de opening van de internationale kunstmanifestatie Sonsbeek20-24 deze maand niet door kon gaan. Het virus dat al enkele maanden door de wereld waart, maakte dat volledig onmogelijk. Terwijl talloze deelnemers uit Europa en soms van verder moeten komen, gingen de grenzen dicht, bleven vliegtuigen aan de grond en resteerde slechts de communicatie via internet en telefoon.

Onzekerheid

Het is zelfs onzeker of de expositie volgend jaar op de oude voet door kan gaan en of die in precies dezelfde periode (5 juni tot 13 september) valt. Want wie weet wat de hele wereld nog te wachten staat met dit virus, waar nog geen echt kruis tegen gewassen is. Een aspect is de vraag of sommige materialen waarvan gebruik zou worden gemaakt voor kunstwerken en installaties nog wel verkrijgbaar zijn. Over enige tijd zal met tientallen betrokkenen in binnen- en buitenland opnieuw worden overlegd. Aanvankelijk werd overwogen of er vooruitlopend op de tentoonstelling van volgend jaar her en der alvast aanzetten gegeven konden worden.

SONSBEEK

De Kerk, het tijdelijk onderkomen van Museum Arnhem, kwam daarvoor in aanmerking. Hier wordt onder auspiciën van het museum en met medewerking van een serie internationale kunstenaars onder meer een bijzondere installatie opgebouwd met oud materiaal van treinen. De expositie in dit gebouw krijgt als thema 'arbeid, arbeidsmigratie en de relatie tussen arbeid en koloniaal verleden'. Maar dat idee heeft de organisatie toch laten varen. Teveel onzekerheid in deze coronatijd, is geconcludeerd.

Doorgaand programma

Afgewacht moet worden of het Sonsbeek20-24 lukt om bureauspersoneel en talloze freelancers die bij de voorbereidingen betrokken zijn zoveel mogelijk 'binnen boord' te houden. Daarvan hangt ook af of het mogelijk is het plan uit te voeren vanaf 2020 vier jaar lang een programma te presenteren met verschillende thema's. De organisatie wil op die manier 'Sonsbeek' levend houden en niet weg laten glijden, zoals in andere jaren steeds weer het geval was. Artistiek directeur Bonaventure Ndikung wil met als thema 'feit en fictie over Arnhem en de regio' in verband brengen met verhalen uit de hele wereldgeschiedenis. In dit verband moeten 'lokale en mondiale verschuivingen op het terrein van politiek, economie en technologie' in beeld worden gebracht. Het is de vraag in hoeverre de ontwikkelingen

rond de coronapandemie daar de tijd die rest tot de expositie in 2021 nog invloed op hebben.

Archief uitbreiden

In elk geval is het in de nu resterende periode tot juni 2021 mogelijk het Sonsbeekarchief verder uit te breiden. Er is weliswaar materiaal beschikbaar van de tentoonstellingen die sinds het begin van deze serie in het park (en soms ook erbuiten) zijn georganiseerd, maar met name van de eerste exposities (na 1949 in 1952, 1955, 1958 en 1971) is de oogst schaars. Zie trouwens ook de foto uit 1949 en de tekst op de achterpagina van dit Bulletin. De hoop bestaat dat er uit de volledige periode vanaf 1949 tot de vorige tentoonstelling meer foto's, bewegend beeld en gedrukt materiaal als folders, affiches en verhalen tevoorschijn komen. Van 1971 ontbreken helemaal persberichten, folders en plattegronden. Het is trouwens vrijwel onbekend – en dat geldt voor alle afleveringen – op welke plekken precies in de loop der jaren de kunstwerken zijn geplaatst. Van educatieve activiteiten voor scholieren is ook weinig terug te vinden. Dat is allemaal niet gearchiveerd omdat er sinds de eerste expositie geen permanent bureau heeft bestaan. Wel is er materiaal te vinden in het archief.

Voor wie meer informatie wenst, ook over het archief: www.sonsbeek20-24.org

Tussen eiland en vasteland

Albert&Sonsbeek

In verband met de coronapandemie is ons huis in overdrachtelijke zin een eiland. Wij gaan, mijn echtgenote en ik, soms naar het overdrachtelijke vasteland. Sinds de afkondiging van de intelligente lockdown gaan we in de namiddag met enige regelmaat wandelen in park Sonsbeek. In het begin wat onhandig andere bezoekers van het park ontwijkend, gaandeweg soepel laverend door het 'nieuwe normaal'. Dat zou trouwens beter het 'tijdelijke normaal' genoemd kunnen worden.

Hardlopers hadden in het park een eigen agenda. Vrouwen en mannen in strakke flitsende sportpakken kwamen in een flink tempo op ons af of verschenen ineens vanachter ons. Ze leken een strak trainings-schema in het hoofd te hebben dat weinig ruimte bood voor medeparkgebruikers. Bij tegenlicht zag je kleine waterdruppels uit hun neusgaten en mond sproeien. Anders heel normaal, maar volgens deskundigen onder deze omstandigheden verontrustend.

Zwanenbrug

Eind maart zag ik op een ochtend een man op een bank nabij de Zwanenbrug. Ik was zeker nog meer dan twee meter van hem af toen hij riep: 'Wat een toestand! Ik zat gisteren met drie kameraden op een bank verderop in het park. Toen kwam de politie die ons vertelde dat we niet meer dan twee man op een bank mogen zitten. Met anderhalve meter ertussen.

Als we dat in het vervolg niet zouden doen, krijgen we de man een flinke geldboete. Als het zo moet met die coronavirus ga ik niet meer naar het park. Dan kijk ik liever thuis naar een spannende film op Netflix. Ja toch?'

Ik knikte naar hem en dacht aan mijn eiland.

Tweedeling

De Steile Tuin, populaire plek voor jonge en oudere jongeren, werd op een mooie zonnige dag voor een deel afgesloten. Oorzaak: teveel mensen die zich niet aan de voorschriften hielden. Later, toen het mooie en droge weer aanhield, werd het drukker in het park en was een tweedeling waarneembaar. Bezoekers die de anderhalvemeter-regel in acht namen en anderen die opgingen in hun sociale contacten en terugvielen in het gedrag uit 'de goede oude tijd'. Op internet verschenen kort daarna oproepen om de voorschriften in Sonsbeek beter in acht te nemen.

Proeftuin

Sonsbeek als proeftuin voor het gebruik van de openbare ruimte waar het leven en de vrijheid met elkaar gevierd worden, in relatie tot de handhaving van regels en rol van het lokale bestuur en de politie. Om de sfeer plezierig te houden tot we gevaccineerd zijn tegen het virus. En om de verantwoordelijk bij de gebruikers, bij de burger, van het park te leggen. En niet te vergeten: ook om niet af te glijden naar een van bovenaf gedicteerde rigide, intolerante samenleving zonder empathie en compassie.

Albert Van Der Weide

Staande vrouw

Foto wordt nog
ingescand. Volgt.

Een paar jaar na de verschrikkelijke oorlog WO2 werd in Nederland een traditie geboren: een tentoonstelling met beelden in de buitenlucht. Dat gebeurde in 1949 in park Sonsbeek. Iets meer dan 100.000 bezoekers kwamen er op af. In de loop der jaren maakte de manifestatie met een zeer wisselend signatuur tot ver over de grenzen naam vanwege het niveau van de internationale deelname en de stempels die curatoren op de tentoonstellingen drukten. Dit jaar stond de twaalfde expositie voor de deur. Die zou vanaf deze maand in de vorm van een lint van kunst en cultuur de Arnhemse binnenstad met museum Kröller-Müller verbinden. Zoals we weten is dat niet doorgegaan.

Om de eerste tentoonstelling nog eens in herinnering te roepen, laten we een van de tweehonderd (!) beelden zien die door een jury werden uitgekozen. 'Staande vrouw' heet het in alle eenvoud. De Zweeds-Deense beeldhouwer was Gerhard Henning (1880-1967). Hij is erom bekend komen te staan dat zijn beelden 'de vrouwelijke vorm viert'.

Nog drie keer zou er na de première om de drie jaar een expositie in het park worden ingericht. De gemeenteraad en het rijk hadden er flink wat geld voor over. Dat is veranderd. De klad is er een beetje in gekomen.

Colofon

Het Bulletin VVS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en van Molenplaats/Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar.

Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054. Oplage 800 stuks.

Redactie:

Rob van Otterloo,
r.vanotterloo@xs4all.nl
Paul Poelmans,
p.poelmans@poelmansreesink.nl

Vormgeving en druk:

Coers & Roest
grafische producties BV, Arnhem

Verschenen nummers
vindt u op de website
www.sonsbeek.nl

Vrienden van Sonsbeek

Reden retourzending:

Postcode:

Plaats:

Naam:

Straat:

Het correcte adres is:

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem.

Retour afzender/adreswijziging

